

Sygn. akt V CSK 311/10

**WYROK
W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ**

Dnia 10 marca 2011 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Zbigniew Kwaśniewski (przewodniczący)

SSN Krzysztof Strzelczyk

SSN Katarzyna Tyczka-Rote (sprawozdawca)

w sprawie z powództwa Syndyka masy upadłości Zakładów Samochodowych "J."

S.A. w J.

przeciwko Polskie Autobusy Sp. z o.o. w W.

o zapłatę,

po rozpoznaniu na rozprawie w Izbie Cywilnej w dniu 10 marca 2011 r.,

skargi kasacyjnej strony pozwanej od wyroku Sądu Apelacyjnego

z dnia 29 stycznia 2010 r.,

**uchyla zaskarżony wyrok i przekazuje sprawę Sądowi
Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania, pozostawiając temu
Sądowi rozstrzygnięcie o kosztach postępowania kasacyjnego.**

Uzasadnienie

Powód - Syndyk Masy Upadłości Zakładów Samochodowych J. S.A. w J. w postępowaniu nakazowym dochodził od pozwanego - Polskich Autobusów sp. z o.o. w W. zapłaty kwoty 558.920,40 zł (wraz z odsetkami ustawowymi), wynikającej z uznanego przez pozwanego końcowego rozliczenia umów o współpracy w zakresie dostaw autobusów. Od nakazu zapłaty, wydanego zgodnie z żądaniem pozwu, pozwany wniósł zarzuty, w których podniósł, że w postępowaniu upadłościowym zgłosił swoje wierzytelności do upadłego i jednocześnie złożył oświadczenie o potrąceniu z wierzytelnością objętą zaskarżonym nakazem zapłaty swojej wierzytelność w tożsamej kwocie 558 920,40 zł z tytułu kar umownych za zwłokę w realizacji zobowiązań umownych przez upadłego. Pozwany stanął na stanowisku, że wskutek potrącenia obydwie wierzytelności umorzyły się przed sporem, wobec czego zgłosił zarzut nieistnienia wierzytelności objętej nakazem zapłaty. Wyjaśnił też, że w powstałej sytuacji nie obowiązują go obostrzenia dowodowe przewidziane na wypadek potrącenia wierzytelności dokonywanego w postępowaniu nakazowym. Możliwość powołania się na skutek potrącenia nie pozbawia go także fakt zatwierdzenia przez sędziego - komisarza listy wierzytelności, na której jego wierzytelność nie została uwzględniona, ponieważ lista wiąże jedynie w postępowaniu upadłościowym.

Powód zakwestionował dopuszczalność powołania się przez pozwanego na dokonane potrącenie, skoro nie uwzględnił go sędzia-komisarz. Ponadto zakwestionował istnienie wzajemnej wierzytelności, a co najmniej jej istnienie w dniu ogłoszenia upadłości, co – zgodnie z unormowaniem zawartym w art. 93 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. – prawo upadłościowe i naprawcze (tekst jedn. Dz.U. z 2009 r., Nr 175, poz. 1361 ze zm., powoływanej dalej jako „p.u.n.”) wykluczało potrącenie.

Sąd Okręgowy wyrokiem z dnia 4 listopada 2009 r. utrzymał w mocy nakaz zapłaty i orzekł o kosztach procesu. Sąd ten ustalił, że upadłego łączyły z pozwanym dwie umowy o współpracy w dostawie autobusów. Końcowe rozliczenie tych umów wykazało, że pozwany jest winny upadłemu 578.920,40 zł. Upadłość likwidacyjna Zakładów Samochodowych J. S.A. ogłoszona została 10 stycznia 2008 r. Pozwany w dniu 14 kwietnia 2008 r. zgłosił w postępowaniu upadłościowym swoje wierzytelności o wartości 5.162.961,37 zł, w tym wierzytelność z tytułu kar

umownych w wysokości 558.920,40 zł. Jednocześnie złożył oświadczenie o potrąceniu tej wierzytelności z wierzytelnościami upadłego z tytułu rozliczenia umów o współpracy. W postanowieniu o zatwierdzeniu listy wierzytelności sędzia - komisarz odmówił pozwanemu prawa do potrącenia zgłoszonej wierzytelności, którą upadły kwestionował.

Sąd Okręgowy przyjął (powołując się na motywy uchwały Sądu Najwyższego z dnia 23 stycznia 2007 r., III CZP 125/06, OSNC 2007/11/162), że – wobec prawomocnej odmowy uznania w postępowaniu upadłościowym przedstawionej do potrącenia wierzytelności pozwanego - oświadczenie o potrąceniu nie odniosło skutku. Mimo więc, że orzeczenia co do wierzytelności wydane w postępowaniu upadłościowym nie mają waloru rzeczy osądzonej i mogą być dochodzone w odrębnym procesie, orzekanie o wierzytelności pozwanego w niniejszej sprawie nie jest możliwe, ponieważ pozwany nie zgłosił jej do potrącenia, lecz powołał się na skutek potrącenia, który nie nastąpił.

Ponadto zatwierdzona lista wierzytelności jest wiążąca przez czas trwania postępowania upadłościowego, co oznacza, że wierzyciel upadłego może nieuznanej wierzytelności dochodzić dopiero po ukończeniu tego postępowania. Sąd Okręgowy odwołał się w tym zakresie do stanowiska Sądu Najwyższego przedstawionego w wyroku z dnia 11 września 2003 r. (III CKN 516/01, nie publ.).

Sąd Apelacyjny wyrokiem z dnia 29 stycznia 2010 r. oddalił apelację pozwanego od wyroku Sądu Okręgowego. Podzielił stanowisko, że w trakcie trwania postępowania upadłościowego nie jest możliwa weryfikacja prawomocnego rozstrzygnięcia sędziego komisarza o kształcie listy wierzytelności, do czego sprawdzałoby się badanie istnienia zgłoszonej do potrącenia wierzytelności. Zwrócił uwagę, że orzeczenie Sądu Najwyższego, na które powołuje się skarżący (uchwała z dnia 23 stycznia 2003 r., III CZP 125/06), wydane zostało na tle odmiennego stanu faktycznego, kiedy nie zapadła jeszcze negatywna dla wierzyciela prawomocna decyzja sędziego – komisarza o uznaniu bądź odmowie uznania wierzytelności. Sąd Najwyższy wyraźnie jednak odróżnił podniesienie zarzutu potrącenia od jego uwzględnienia i opowiedział się za nieskutecznością tego

zarzutu, gdy wierzytelność nie zostanie prawomocnie uznana w postępowaniu upadłościowym.

Taki sam pogląd Sąd Najwyższy wyraził w wyroku z 11 września 2003 r. (III CKN 516/01) stwierdzając, że zarzut potrącenia może być podniesiony tylko w postępowaniu upadłościowym i podlega wiążącej w trakcie tego postępowania ocenie sędziego - komisarza, co oznacza niedopuszczalność zgłoszenia zarzutu potrącenia, a tym samym innego o nim rozstrzygnięcia, w procesie wytoczonym przeciwko dłużnikowi upadłego przez syndyka.

Sąd Apelacyjny odnotował także przeciwne stanowisko Sądu Najwyższego (w wyroku z 13 stycznia 2006 r., III CK 360/05, Lex nr 176078), uznał je jednak za sprzeczne z ideą i celem postępowania upadłościowego, a przede wszystkim z art. 263 p.u.n., który wprowadza zakaz dochodzenia nieuzananej wierzytelności w procesie z udziałem syndyka. W ocenie Sądu oświadczenia o potrąceniu czy też zarzut potrącenia, chociaż bezpośrednio zgłaszane są w zamiarze obrony przed zaspokojeniem wierzytelności upadłego, zmierzają jednak także do zaspokojenia wierzytelności przysługującej od upadłego. Sąd Apelacyjny wskazał, że przepisy art. 93 - 96 p.u.n. uprzywilejowują dłużnika upadłego jedynie o tyle, że gdy jednocześnie jest wierzycielem upadłego, może liczyć na pełniejsze zaspokojenie w postępowaniu upadłościowym niż pozostali wierzyciele. Pozwany pogodził się z odmową uznania jego wierzytelności przez sędziego - komisarza, a mimo to chce uzyskać zaspokojenie tej wierzytelności poza postępowaniem upadłościowym, podważając dokonane przez sędziego – komisarza ustalenia.

Ubocznie Sąd Apelacyjny zwrócił uwagę, że wierzytelność, którą pozwany zgłosił do potrącenia, nie istniała w chwili ogłoszenia upadłości, skoro w umowach o współpracy uzależniono jej powstanie (nie zaś wymagalność) od zapłaty kary umownej przez pozwanego na rzecz jego kontrahentów, a zapłata nastąpiła już po ogłoszeniu upadłości.

Pozwany zaskarżył wyrok Sądu Apelacyjnego skargą kasacyjną opartą na podstawie naruszenia prawa materialnego (art. 398³ § 1 pkt 1 k.p.c.) i zarzucił:

- błędną wykładnię art. 93 ust. 1 w zw. z art. 96 i art. 263 p.u.n. w zw. z art. 498 k.c. i w zw. z art. 199 § 1 pkt 2 k.p.c. polegającą na przyjęciu niedopuszczalności

zgłoszenia przez wierzyciela upadłego zarzutu potrącenia w procesie wytoczonym przeciwko niemu przez syndyka masy upadłości w sytuacji, gdy wierzytelność potrącana została przed wytoczeniem powództwa zgłoszona w postępowaniu upadłościowym, z jednoczesnym przedstawieniem jej do potrącenia z wierzytelnością będącą obecnie przedmiotem procesu, mimo że uznanie lub odmowa uznania wierzytelności w postępowaniu upadłościowym nie stwarza stanu powagi rzeczy osądzonej, ani nie jest sprawą w toku w rozumieniu art. 199 § i pkt 2 k.p.c. Przemawia to, zdaniem skarżącego za dopuszczalnością kwestionowania przez wierzyciela upadłego zasadności odmowy uwzględnienia wierzytelności i stwierdzenia bezskuteczności potrącenia w postępowaniu upadłościowym w niniejszym procesie poprzez zgłoszenie zarzutu potrącenia (wzajemnego umorzenia wierzytelności).

- błędną wykładnię art. 93 ust. 1 i art. 96 p.u.n. w zw. z art. 498 § 2 k.c., z art. 499 k.c. i z art. 61 k.c. w zw. z art. 263 p.u.n. polegającą na przyjęciu, że odmowa uznania wierzytelności zgłoszonej przez wierzyciela i przedstawionej do potrącenia z wierzytelnością wzajemną upadłego nie wywołuje skutków prawnych w postaci wzajemnego ich umorzenia do wysokości wierzytelności niższej i uniemożliwia podniesienie w procesie z powództwa syndyka przez wierzyciela upadłego zarzutu potrącenia z powołaniem się na skutek umorzenia dochodzonego w tym procesie świadczenia, chociaż oświadczenie woli jest złożone z chwilą gdy doszło do adresata sposób umożliwiającą mu zapoznanie się z treścią tego oświadczenia, niezależnie od oceny jego skuteczności w postępowaniu upadłościowym. Skarżący zwrócił uwagę, że postępowanie upadłościowe ma charakter egzekucyjny, a nie rozpoznawczy.

We wnioskach skarżący domagał się uchylecia zaskarżonego wyroku w całości i przekazanie sprawy Sądowi drugiej instancji do ponownego rozpoznania przy uwzględnieniu kosztów postępowania kasacyjnego według norm obowiązujących, jako części kosztów procesu.

Powód wniósł o oddalenie skargi kasacyjnej i zasądzenie na jego rzecz od pozwanego kosztów zastępstwa procesowego w postępowaniu kasacyjnym według norm przepisanych.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Problem powstały w niniejszej sprawie dotyczy wzajemnego stosunku jaki zachodzi pomiędzy postępowaniem upadłościowym i zapadłymi w nim orzeczeniami, a postępowaniem procesowym toczącym się równolegle pomiędzy syndykiem masy upadłości a jednym z wierzycieli upadłego i wpływu, jaki współlistnienie tych postępowań wywiera na możliwość potrącenie przez wierzyciela jego wierzytelności do upadłego z wzajemną wierzytelnością, jaka przysługuje upadłemu względem tego wierzyciela i jest przedmiotem procesu.

Charakter postępowania upadłościowego, którego celem jest szybkie uporządkowanie stosunków majątkowych niewypłacalnego dłużnika w celu możliwie najpełniejszego, kompleksowo przeprowadzonego zaspokojenia jego wierzycieli, narzuca szereg koniecznych uproszczeń, bez których postępowanie to stałoby się niesprawne i niewydolne. Jednym z podstawowych uproszczeń jest tryb ustalania wierzytelności, które podlegają zaspokojeniu. Zastosowany sposób badania i stwierdzania istnienia wierzytelności (art. 236 – 266 p.u.n.) nie daje gwarancji porównywalnych z procesem sądowym, wobec czego jego wyniki nie są objęte powagą rzeczy osądzonej i nie pozbawiają wierzyciela możliwości dochodzenia nieuznanej wierzytelności poza postępowaniem upadłościowym. W konsekwencji – na co słusznie zwraca uwagę skarżący i co szeroko wyjaśnił Sąd Najwyższy w uchwale z 23 stycznia 2007 r. (III CZP 125/06, zachowującej aktualność w zmienionym stanie prawnym) – zgłoszenie i ustalanie wierzytelności oraz badanie skuteczności jej potrącenia w toku postępowania upadłościowego dokonywane jest na potrzeby tego postępowania i nie stanowi sprawy w toku w rozumieniu art. 199 § 1 pkt 2 k.p.c., a jego wyniki nie korzystają z powagi rzeczy osądzonej. Niemniej toczące się postępowanie upadłościowe znacznie ogranicza swobodę wierzyciela w realizacji jego prawa do sądu, czasowo wyłączając w art. 263 p.u.n. możliwość dochodzenia wierzytelności, której uznania odmówiono (w niniejszej sprawie zastosowanie znajduje powołany przepis w brzmieniu pierwotnym, co wynika z regulacji intertemporalnej przewidzianej w art. 5 ustawy z dnia 6 marca 2009 r. o zmianie ustawy - Prawo upadłościowe i naprawcze, ustawy o Bankowym Funduszu Gwarancyjnym oraz ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym – Dz.U. Nr 53, poz. 434). Z treści art. 263 p.u.n. Sąd Apelacyjny wywiódł wniosek, że wprowadzone w nim ograniczenie

dochodzenia nieuznanej wierzytelności obejmuje swoim zakresem również wyłączenie możliwości podniesienia poza postępowaniem upadłościowym zarzutu, że wierzytelność taka została skutecznie potrącona z wierzytelnością upadłego, odwołując się do poglądów prezentowanych w zacytowanych w uzasadnieniu orzeczeniach Sądu Najwyższego. Dostrzegł przy tym, że nie jest to jedyny pogląd wyrażany w orzecznictwie. Zapatrywania przeciwne, uznające możliwość podniesienia kwestii dokonanego w postępowaniu upadłościowym potrącenia poza tym postępowaniem ocenił jednak jako sprzeczne z jego celem.

Analizując powstałe w niniejszej sprawie zagadnienie i przedstawioną na jego poparcie argumentację, bazującą na treści art. 263 p.u.n. oraz „celu” postępowania upadłościowego, wskazać trzeba przede wszystkim, że potrącenie nie jest czynnością mieszczącą się w kategorii „dochodzenie roszczenia”. Dochodzenie roszczenia oznacza bowiem poszukiwanie ochrony swojego prawa w celu umożliwienia jego realizacji zgodnie z treścią ciążącego na dłużniku obowiązku. Tymczasem potrącenie jest instytucją prawa materialnego, która pozwala na samodzielne, paraegzekucyjne zaspokojenie wierzytelności w drodze jej umorzenia z wzajemną wierzytelnością dłużnika. Skorzystanie z potrącenia przekłada się zwykle na procesowy zarzut potrącenia, którego istotę stanowi żądanie uwzględnienia materialnoprawnych zmian stanu zobowiązań między stronami, jaki nastąpił w wyniku złożonego oświadczenia o potrąceniu (por. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 19 października 2007 r., III CZP 58/07, OSNC 2008/5/44). Zgodnie bowiem z regulacją zawartą w art. 499 k.c. potrącenie dokonuje się przez złożenie oświadczenia woli drugiej stronie. W postępowaniu upadłościowym możliwość dokonania potrącenia nie została wyłączona. Ustawodawca dokonał jednak modyfikacji wymagań, jakie spełnić muszą potrącane wierzytelności i wprowadził granicę czasową skorzystania z prawa potrącenia. Zmiany dotyczące potrąceń dokonywanych w czasie trwania postępowania upadłościowego obejmującego likwidację majątku upadłego ujęte zostały w art. 93 – 96 p.u.n. i stanowią przepisy szczególne, o których mówi art. 505 pkt 4 k.c. Oznacza to, że w wypadku dokonania potrącenia wbrew zasadom wynikającym z omawianych przepisów nie następuje skutek w postaci umorzenia wierzytelności. Przepisy prawa upadłościowego i naprawczego nie wprowadzają

natomiast odmiennych reguł co do sposobu dokonania potrącenia. Art. 96 p.u.n. wskazuje jedynie, że wierzyciel, który chce skorzystać z prawa potrącenia, składa o tym oświadczenie nie później niż przy zgłoszeniu wierzytelności. Z kolei art. 245 ust. 1 pkt 5 i 6 p.u.n. nakazuje umieszczenie na liście wierzytelności w osobnej rubryce danych, czy wierzycielowi przysługuje prawo potrącenia oraz odrębnie informacji o stanie postępowania sądowego lub administracyjnego w sprawie zgłoszonej wierzytelności, jej zabezpieczenia lub prawa potrącenia. Z powołanych norm wynika zatem jedynie obowiązek złożenia przez wierzyciela oświadczenia o potrąceniu w określonym przedziale czasowym oraz obowiązek przeprowadzenia przez sędziego – komisarza oceny istnienia podstaw do skutecznego potrącenia. Przepisy o postępowaniu upadłościowym i naprawczym pozostawiły zatem bez zmian zasadę, iż potrącenie wykonywane jest poprzez złożenie oświadczenia woli. W literaturze oraz w orzecznictwie przyjmowano jednak niekiedy (por. cytowaną uchwałę Sądu Najwyższego z 23 stycznia 2007 r., III CZP 125/06), że skuteczność potrącenia uzależniona jest od akceptacji złożonego oświadczenia przez sędziego – komisarza odpowiednim wpisem na prawomocnej liście wierzytelności lub przez sąd rozpoznający ewentualny sprzeciw. Sąd Najwyższy w składzie rozpoznającym niniejszą sprawę przychylił się jednak do poglądu wyrażonego w wyroku tego Sądu z dnia 17 stycznia 2007 r. (II CSK 315/06, nie publ. poza bazą Lex nr 503235) oraz z dnia 13 stycznia 2006 r. (III CK 360/05, nie publ. poza bazą Lex nr 176078), wydanych wprawdzie w realiach prawa upadłościowego z 1934 r., jednak nadal aktualnych z uwagi na zachowanie w nowej regulacji tożsamyh zasad rządzących dopuszczalnością potrącenia, unormowań dotyczących terminu, sposobu zgłaszania oświadczenia oraz jego ujmowania na liście wierzytelności. Zgodnie z tym poglądem, na którym oparte jest także rozumowanie skarżącego, skutek potrącenia następuje z chwilą złożenia drugiej stronie (w tym wypadku syndykowi reprezentującemu upadłego) oświadczenia o skorzystaniu z tego prawa pod warunkiem, że spełnione zostały wymagania umożliwiające potrącenie. Czynności sędziego – komisarza (ewentualnie sądu) związane z badaniem wierzytelności, dopuszczalności jej potrącenia z wierzytelnością wzajemną i ustalaniem listy wierzytelności stanowią jedynie kontrolę, czy skutek potrącenia rzeczywiście nastąpił, podobnie jak to ma

miejsce w wypadku zgłoszenia w postępowaniu sądowym zarzutu potrącenia na zasadach ogólnych. W obydwu wypadkach różny jest tylko wynik tego badania. O ile bowiem nieuwzględnienie zarzutu potrącenia w procesie powoduje prawomocne stwierdzenie braku skutku w postaci umorzenia wierzytelności, o tyle odmowa uwzględnienia wierzytelności i jej potrącenia z wzajemną wierzytelnością upadłego w postępowaniu upadłościowym nie stwarza powagi rzeczy osądzonej, co oznacza, że przyjęta ocena może być zakwestionowana w innym postępowaniu. Takim postępowaniem będzie proces z powództwa syndyka o zapłatę wierzytelności upadłego, której dotyczyło oświadczenie o potrąceniu. Nie ma zatem przeszkód, aby w tym postępowaniu wierzyciel, któremu odmówiono skorzystania z prawa potrącenia w postępowaniu upadłościowym, podjął obronę opartą na twierdzeniu, że oświadczenie, jakie złożył w postępowaniu upadłościowym, było jednak skuteczne i doprowadziło do umorzenia obydwu wierzytelności do wysokości wierzytelności niższej. Taka wykładnia nie prowadzi do konsekwencji sprzecznych z celem postępowania upadłościowego, ponieważ zarzut może być uwzględniony jedynie wówczas, gdy zachodziły przesłanki dopuszczające potrącenie w tym postępowaniu. Gwarantuje to zachowanie jednolitych zasad traktowania wierzycieli w zakresie korzystania z przywileju, za jaki uznaje się prawo potrącenia realizowane przez wierzyciela upadłego. Natomiast stanowisko przeciwne, które legło u podstaw zaskarżonego rozstrzygnięcia pozbawiałoby wierzyciela przyznanego mu uprawnienia, mimo że negatywna ocena jego wierzytelności nie ma powagi rzeczy osądzonej.

W konsekwencji zasadne okazały się podniesione przez skarżącego zarzuty błędnej wykładni art. 93 ust. 1 w zw. z art. 96 i art. 263 p.u.n. oraz z art. 498 k.c., art. 499 k.c. i art. 61 k.c. Sąd Apelacyjny nie naruszył natomiast art. 199 § 1 pkt 2 k.p.c., ale też powołanie tego przepisu przez skarżącego służyło jedynie zakwestionowaniu stanowiska o niedopuszczalności powtórnego badania skuteczności potrącenia prawomocnie nieuwzględnionego w postępowaniu upadłościowym.

W uzasadnieniu Sąd Apelacyjny marginalnie powołał się na brak podstaw do potrącenia wierzytelności pozwanego, spowodowany tym, że powstała dopiero po ogłoszeniu upadłości. Pomijając fakt, że ta ocena prawna nie poddaje się

kontroli z uwagi na brak koniecznych ustaleń faktycznych, należy zwrócić uwagę, iż przepisy prawa upadłościowego i naprawczego nie wyłączają możliwości potrącenia wierzytelności powstałej po ogłoszeniu upadłości. Brak ujęcia takiej wierzytelności w treści art. 93 ust. 1 p.u.n. powoduje jedynie powrót w tym zakresie do zasad ogólnych (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 lutego 1997 r., I CKN 3/97, OSN 1997/8/109).

Z przytoczonych względów zaskarżony wyrok należało uchylić i przekazać sprawę Sądowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania (art. 398¹⁵ § 1 k.p.c.).

Orzeczenie o kosztach postępowania uzasadnia art. 398²¹ k.p.c. w zw. z art. 391 § 1 i art. 108 § 2 k.p.c.